

Cumhuriyet Dönemi Din Eğitime Genel Bir Bakış: Atatürk'ün İslâm Dini ve Din Eğitimi Hakkındaki Görüşleri

Prof. Dr. Halis AYHAN*

Abstract

Ataturk's opinions about religion extremely affected changes and developments in the field of religious education in the formative period of Republic. Ataturk wanted all educational institutions, including religious ones, to be bound to the control of Ministry of Education. According to him everybody living in Turkey had to learn one's religion in schools. "There is not a clergy in Islam, so every Muslim should take religious knowledge at schools (in equal conditions). Therefore, in Republic Period, all organic educational institutions -from primary level to higher education- was tried to be reconstructed. These efforts were regarded necessary for a reconstruction of individual and social life. In fact, when the religious education and instruction is examined from the historical point of view, a continuity is not be discerned. Positive points of Ottoman and Seljuk educational experience were not added to the Republic education, furthermore our educational experience in Republic period could not be used to a desired extent, especially in the field of religious education.

Bilim, teknik, sanat ve genel anlamıyla kültür bir toplumun bilincidir. Eğitim bu bilinci oluşturan ve nesillerden nesillere ulaştıran çalışmaların adıdır. Bir milletin varlığı, başarısı, dirlik ve düzeni kültürel değerlerinin gücü ve eğitimdeki başarısıyla ölçülür.

Tarih boyunca her toplumda eğitim, bireysel, toplumsal, kültürel ve siyasal amaçların odak noktasında bulunmuştur. İnsanlar yaratılış özellikleri, yetenekleri ve eğitimleriyle biri birinden farklıdır. Bu farklılıklara ilave olarak dil, din, etnik menşee, değer hükümleri, bilgi birikimi, teknolojik seviye, üretim tarzı ve tüketim alışkanlıkları, iletişim ihtiyaç ve imkânları ve hayâta bakış tarzları, dünya görüşleriyle (paradigmalarıyla) farklılıklar göstermesi, insanlık âleminin temel özelliklerinden biridir. Eğitim doğrudan doğruya bu farklılıkları besleyen, geliştiren, yatay ve dikey olarak yaygınlaştırıp derinleştiren, kimi zaman ise azaltıp, zayıflatan ve yönlendiren etki gücüne sahip bir süreç olarak görülmüştür.

İnsanın doğuştan getirdiği özelliklerini değiştirmede eğitimin gücü tartışılabilirse de, yeteneklerin geliştirilmesinde, eğilimlerin yönlendirilmesinde, bilgi birikiminin aktarılmasında, eğitimin gücü ve etkisi tartışmasız bir gerçektir.

* M. Ü. İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı

Eğitimin böyle bir güce sahip olması, bütün toplumlarda onu devlet siyasetinin temel unsurlarından biri yapmıştır. Toplumlari yönetenler, tarih boyunca yönetim tarzının adı her ne olursa olsun, kendi tasavvurlarına uygun bir toplum hayâtı şekillendirmeyi siyasetlerinin en temel amacı olarak görmüşler, bunun gerçekleşmesi için de, eğitim ve öğretim imkânlarını öncelikle kullanmışlardır.

Cumhuriyet döneminde millî devletin oluşmasında, eğitimin gücünden yararlanmak için, köklü ve müşahhas çalışmalara girilmiş, ilköğretimden yüksek öğretime kadar bütün örgün öğretim kurumlarında yeniden yapılanmaya çalışılmıştır. Bu çalışmalar fert ve toplum hayâtının yeniden yapılanması için zorunlu ve vazgeçilmez arayışlardır. Bütün milletlerin eğitim tarihlerinde bu çalışmalarını görmekteyiz. Eğitim, toplumu tedricen değiştirmek için bir araç olarak kullanılabilir; eğitim sürecinde kısa vadeli hedefler neredeyse yok gibidir. Her alandaki eğitim yatırımlarında orta ve uzun vadeli arayışlara yönelerek sonuçlar beklemek daha gerçekçi olmaktadır. Fert ve toplum sağlığını koruyarak, gelişmelere yönelik değişimleri yapmak ancak bu şekilde olabilir. Bunun dışında, çabuk ve kısa vadeli sonuçlara ulaşmak için zorlayıcı, baskıcı uygulama ve yaklaşımlar, eğitimin birey bakımından temel amacı olan benimsetme, içten kabul ettirerek değiştirme ve geliştirmeye yardımcı olamamaktadır.

Cumhuriyet dönemindeki din eğitimi ve öğretiminin tarihî gelişimine problematik olarak baktığımızda; tarihî tecrübenin iyi ve doğru bir şekilde kullanıldığını göremiyoruz. Cumhuriyet eğitiminin getirdiği kolaylık, yaygınlık ve güzelliklere, daha önceki Selçuklu ve Osmanlı eğitimindeki –müfredat ve metot eksikliklerini ve yanlışlıklarını atarak- güzellikleri güncelleştirerek geliştirip, katamadığımız gibi, Cumhuriyet dönemi eğitim tecrübelerimizi de özellikle din eğitimi açısından geliştirerek devam ettiremedik.

Din Eğitiminin Tarihî Gelişimi

Din eğitimi alanındaki değişme ve gelişmelere yön vermede, Cumhuriyet'in kurucusu M. Kemal Atatürk'ün din hakkındaki görüşleri birinci derecede etkili olmuştur.

Atatürk'ün din ve din eğitimi hakkındaki görüşlerini yansıtmaları bakımından 1923'te Fransız Gazeteci Maurice Perno ile yaptığı röportaj dikkat çekicidir:

Gazeteci: Şu halde yeni Türkiye'nin siyasetinde dine aykırı hiçbir temayül ve mâhiyet olmayacak demek?

Bu soruya Atatürk şu cevabı veriyor: Siyasetimiz dine aykırı olmak şöyle dursun, din bakımından eksik bile hissediyoruz.

Gazeteci tekrar soruyor ve izahat istiyor: Zat-ı asilâneleri, düşündüklerini bendenize daha iyi izah buyururlar mı?

Bu istek üzerine Atatürk şu açıklamayı yapıyor: Türk milleti daha dindar olmalıdır, yani bütün sadeliği ile dindar olmalıdır, demek istiyorum. Dinime, bizzat hakikâte nasıl inanıyorsam, buna da öyle inanıyorum. Şuura muhalif, terakkîyeye engel hiçbir şey ihtiva etmiyor. Halbuki Türkiye'ye istiklâlini veren bu Asya milleti içinde daha karışık, sun'î, batıl inanışlardan ibaret bir din daha vardır. Fakat bu cahiller, bu acizler sırası gelince aydınlanacaklardır.

Eğer ışığa yaklaşmazlarsa kendilerini mahv ve mahkûm etmişler demektir. Onları kurtaracağız.¹

23 Nisan 1920' den (3 Mart 1924 yılında çıkarılan) Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu' nun yürürlüğe girdiği tarihe kadar, yaklaşık dört yıl süren Millî Mücadele yılları ve Cumhuriyet'in hazırlık döneminde, Osmanlı Devleti'nden devralınmış öğretim kurumları, sosyal ve ekonomik şartlar ölçüsünde geliştirilerek devam ettirilmeye çalışılmıştır.

TBMM zabıtları incelendiğinde, meclisin açılışından üç gün sonra Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında yapılan toplantıda (26 Nisan 1336/1920), meclis ihtisas komisyonlarının (encümenlerin) kurulması münasebetiyle yapılan müzâkerelerde, en çok konuşulan konunun eğitim ve özellikle din eğitimi konusu olduğunu görüyoruz. Söz alan üyeler din eğitimine önem verilmesine işaret ederek "tedrisat işini esaslı bir hale irca etmek ve memleketimizin muhtaç olduğu bu esası tesbit etmek için" komisyonların çalışma alanlarını belirlerken "Maârif idâresince tanzim kılınan programların Umûr-i Şer'îye Encümeni'nce tetkik edilmesini" önermişler ayrıca din eğitime ve din görevlisi yetiştirilmesi konusuna önem verilmesine temas etmişlerdir. Bu konu etrafında yapılan uzun müzâkerelerde daha sonra encümen başkanlığına seçilecek olan Hamdullah Suphi (Tanrıöver, Antalya milletvekili) şunları söylemiştir: " Meclisimize dahil olan ulemâ-i dinin yetişecek nesillere kafi bir terbiye-i diniyenin verilmesini istemek hususunda nâmütenahî bir hakkı vardır. Bunu inkâr etmek hiç kimsenin aklından geçmez. Her millet dînî bir terbiye alır. Bizim çocuklarımız da dînî bir terbiye alacaklardır. Bu esas umûmî ve mutlaktır. Yalnız efendim Meclis-i Âli'nin fikrini iki nokta üzerinde celbetmek isteriz, tedrisat dünyanın her tarafında ve bizim memleketimizde muhtelif şubelere ayrılır.

Hayâtta deruhte edeceğimiz vezâifin nev'ine göre bizi terbiye ederler, yetiştirirler. Bu vezâifin bir kısmı doğrudan doğruya mâhiyeti itibariyle dînîdir, diğeri hayâta ait vazifeler ile alâka ve temas üzeredir. Bir kısmın din ile alâkadar ve teması yoktur. Kimya dersleri, hikmet dersleri, ziraat dersleri bu cins derslerdendir. Umûr-i Şer'îye Encümeni, dinin tedrisi noktasından arzu ettiğini taktir eder

¹ Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Ankara 1984, s.197; Ahmet Gürtaş, *Atatürk ve Din Eğitimi*, Ankara 1982, s. 33.

ve Maârif Encümeni'ne onu teklif eder. Bu kendisinin en sarîh hakkıdır Maârif Encümeni de hayâtın maddî işleri noktasında çocuklarımızın deruhte edecekleri vazifeye göre terbiye ve tedris almalarını temin edecek bir program vaz'eder ve bu tatbik edilir. Fakat ikisi biri birine karıştırılırsa sonu gelmez bir takım anlaşmazlıklar zuhur eder. Hem o kısma hem bu kısma muzır olur." Bu müzâkerelerden sonra Hamdullah Bey'in düşüncesi doğrultusunda komisyonlar kurularak çalışmalarına başlamıştır. Din eğitim ve öğretiminin müfredat ve uygulama esaslarını din eğitimcilerinin belirlemesi, onun dışında kalan konuları ise ilgili derslerin uzmanlarından meydana gelen komisyonların belirlemesi esas kabul edilmiştir ki; hem bilimsel anlamda doğru bir yaklaşımdır, hem de 1924'den itibaren gelişecek olan demokratik ve lâik eğitim anlayışına da uygun bir anlayıştır.

Meclisin açılmasından üç gün sonra, dînî ve dünyevî öğretimin nasıl olması gerektiği konusundaki tartışmalar ve varılan telif edici görüş doğrultusundaki karar, Cumhuriyet'in eğitim anlayışının temel hareket noktasını oluşturmuştur. Din ve bilim gerçeklerinin eğitimde nasıl buluşacaklarını ve okullarda bu eğitimin nasıl verilmesi gerektiğini göstermesi bakımından önemlidir.² Bu anlayışın okullarda yapılacak din eğitimine Cumhuriyet'in ilk yıllarında yansıdığını görüyoruz. Ancak bu doğru ve tarihî tecrübemize uygun olan yaklaşımın geliştirilerek devam ettiğini göremiyoruz.

9 Mayıs 1920'de TBMM'de okunan ilk İcra Vekilleri Heyeti Programında "Maârif işlerindeki amacımız, çocuklarımıza verilecek eğitimi her anlamı ile dînî ve millî bir hale koymak" deniliyordu. Program üzerinde konuşan Besim Atalay (Kütahya) yaptığı uzun konuşmada, eski eserlerin korunması gerektiğinden, camilerin kütüphanelerinden çalınarak ecnebîlerin ellerine geçen âsâr-ı milliye'nin sayısız olduğundan ve bunların geçmişte muhafâzâ edilemediğinden bahsettikten sonra şöyle devam etmiştir: "Mekâtib-i ibtidâiyenin programında yegâne göze çarpan dînî, millî terbiyeye ihtimam edilmesidir. Şimdiye kadar zannedilmesin ki, millî, dînî bir terbiyeye ihtimam ediliyordu. (Meclis genel kurulundan "Ediyorduk" sesleri)

Yoktur efendiler, ben sizi temin ederim. Ezber gidiyordu, dînî terbiye demek, çocukların ruhunda, hissinde din terbiyesini, din hissiyatını yaşatmak demektir. Kuru kuru ezberletmek hiç bir vakit din terbiyesini temin edemezdi."

Üyelerden İsmail Şükrü Efendi' nin (Karahisarlı sahip) medreseler konusunun programda açıkça belirtilmediğinden bahisle, bu konuda geliştirici çalışmaların öneminden bahsetmesi üzerine, Maârif Vekili Rıza Nur cevabî konuşmasında "Bakınız nasıl düşünüyoruz. Programımızda her şeyden evvel dînî ve millî terbiye

² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, I, (26.4.1336), s. 71-78. Ayrıca bk. Halis Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi*, İstanbul 1999, s. 2-6.

dedik. Ve ayrıca, biz müessesât-ı resmîye dedik ki bunun içine medâris de dahildir.” demiştir.

İcra Vekilleri Heyeti Programı'nın eğitimle ilgili bölümü üzerindeki tartışmalar üzerine, Şer'îye Vekili Mustafa Fehmi Efendi (Bursa) söz alarak şunları söylemiştir: “ Bizim mücâhedâtımızın esâsâtını teşkil eden meseleyi hepimiz biliyoruz. Bu maksad-ı ulvî, millî meydana geldikten sonra pek çok şeyler yapılabilir ve düşünülebilir. Böyle dar bir zamanda teessüs etmiş bir şeyi yıkmak onun yerine daha iyi bir şey getirmek mümkün değildir... Medâris meselesi filhakîka pek mühim bir meseledir. Birkaç defa istihâleye uğramıştır. Şimdi son bir teşkilâtı vardır ve fikrimce o teşkilât pek mühim bir teşkilâttir. Eğer programda farklı bir islah mümkün olursa hakîkâtte medâris için pek feyizdar bir menbadır.”

Şer'îye Encümeni Reisi Müfit Efendi ise; “Böyle bir zamanda daha iyi bir iş aramak zannederseniz muvafık değildir... Heyet-i icrâiye vekillerine cesaret vermek gerekiyor... Biz kendilerinin bütün icraâtını esâsât-ı İslâmiye dairesinde yapacaklarına eminiz. Vâkıa tahrirde bir kelime unutulabilir, unutilen bir kelime kendilerini bu kadar muâhezeye ve bu kadar münakaşaya sebep teşkil etmez. Maârif iki kısımdır. Birisi Maârif-i diniye, birisi maârif-i dünyeviye, hatta mektep tabirini beyannamede bendeniz de görmeyi arzu etmezdim. Mektep lügat itibarıyla (bir şey yazacak bir yazıhane) demektir. Bunların hepsine medrese deselerdi... zihnimize tebâdür eden şu fikir zâil olurdu.”³

Sivas Mebusu Mustafa Taki Efendi 13.5.1336 (1920) tarihli, memleketin içinde bulunduğu din görevlisi ihtiyacını ve neler yapılması gerektiğini açıklayan tahririnde şunları ifade ediyor:

“İçtimâî dertlerimizden acilen çare ve İlâç aranması lazım gelenlerden biri de tarik-i ilmînin inkırazına maruz olmasıdır... Ulemâ-yı dine halef yetiştirilmesinin çaresine bakılmazsa on beş yirmi sene sonra imamet, hitabet edecek, halkın mesâil-i diniyesini öğretecek kimse kalmayacak. Allah korusun memleketimizi cehil ve dalâl kaplayacak, dîn-i mübînimiz yerine, misyonerlerin, Cizvitlerin, milyonlar sarfına da hacet kalmaksızın maksatları kaim olacaktır. Bana kalırsa muhafâzâ-yı din ve vatan için olan şimdiki mücâhedâtımız da heder olur. Bu dert yalnız dînî değil aynı zamanda hem de siyasîdir. Anadolu'nun râbita-yı ictimâiye ve siyâsiyesinin İslâmiyet'ten başka bir şey olmadığı pek bariz bir hakîkâttir. Hakir yalnız derdi ortaya koyuyorum. İlâç ve çaresi için meclisçe münakaşa ve acilen tedâbir ittihazını teklif ediyorum.”⁴ Bu önerge, Şer'îye Encümeni'ne havale edilmiştir. Daha sonraki gelişmelerde, din görevlisi yetiştirmek için okullar açılmasına önem verildiğini görüyoruz.

³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, I, (9.5.1336), s. 241-244. Ayrıca bk. Halis Ayhan, a. g. e., s. 7-9.

⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, I, (13.5.1336), s. 285. Ayrıca bk. Halis Ayhan, a. g. e., s. 9-10.

Millî mücâdelenin devam ettiği bir ortamda hükümet programının müzâkeresinde en çok eğitim konularının konuşulması ilk meclisin eğitim konularına ve özellikle din eğitimi konusuna önem vereceğini göstermektedir. Konuşan bütün üyeler ilgili komisyon başkanları ve vekiller okullarda din eğitiminin nasıl yapılacağı, din görevlilerinin nasıl yetiştirileceği konusunda birbirleriyle uyumlu ve biri birlerini tamamlayan görüş belirtmişlerdir.

Meclise sunulan, medreselerin ıslahı konusundaki takrirden yaklaşık bir yıl sonra 30 Şaban 1339 (8 Mayıs 1921)'de İcra Vekilleri Heyeti'nin bütün üyeleriyle birlikte, heyetin reisi olarak Fevzi (Mareşal Çakmak) ve TBMM reisi olarak M. Kemal (Atatürk)'in imzalarını da taşıyan Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi yürürlüğe konmuştur.⁵ 25 maddeden oluşan nizamnâmede, medreselerin ilmî, idarî, inzibat ve müfredatı ayrıntılı bir şekilde tesbit edilmiş, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yapılan medrese ıslahatı tecrübelerinden yararlanılarak geliştirilmiştir. Nizamnâmenin birinci maddesinde ülkedeki bütün medreselerin teşkilâtı şu şekilde belirtilmiştir:

Madde1- Medreseler iki nev'idir. Biri Dârü'l-hilâfe medreseleri., diğeri medâris-i atfkanın ıslahundan hasıl olan Medâris-i İlmiyedir.

Madde 3. Medâris-i İlmiye'nin müddeti tahsil seviyesi on iki sene olup bu da iki devreye ayrılmıştır. İlk altı senesi kısm-ı evvel diğer altı senesi kısm-ı sâni'dir. Kısm-ı evvelde yevmiye üçer, kısm-ı sâni'de ikişer ders okunur. Haftada tahsil altı gün olup tatil yalnız Cuma günlerine münhasırdır.

Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi, o günün çok zor şartlarına rağmen medrese öğretimine nasıl önem verildiğini ayrıntılı bir şekilde göstermektedir. Medreselerin gerekli müfredat ve metot değişikliği yapılarak geliştirilmesi konusundaki arayışların 1924 yılına kadar devletin en üst yöneticisinin de katılımlarıyla devam ettiğini görüyoruz.

M. Kemal Paşa'nın 23.3.1923 tarihindeki Konya gezisinde medrese ve okulları ziyaretinde yaptığı konuşma, bu konudaki yaklaşımı göstermesi bakımından oldukça önem taşımaktadır. O günkü gazetelere "Gazi Dârülhilâfe Medresesinde" başlığı ile intikal eden haberler ve Gazi'nin konuşmasının tam metni şöyledir: "Gazi Hazretleri ve eşi Latife Hanım, Heyet-i Tedrîsiye'den Usûl-i Fıkıh müderrisi müftü Yalvaçlı Ömer Vehbi ve medresenin müdürü ve sahn kısmının Arap Edebiyatı hocası Ahmet Talat (Yeşilsoy) efendilerle müderris efendiler tarafından karşılandılar ve Latife Hanım hürmetle müftü efendinin ellerini öptükleri gibi hoca efendilere de saygıda bulundular ve iltifat ettiler.

⁵ *Düstür*, Üçüncü Tertip, Ankara 1953, c. II, s. 41-45.

Gazi Hazretleri, medresede ahlâk, coğrafya, hüsnü hat, Fransızca, fıkıh ve ilm-i hadis derslerine girdi, ayrılırken şu iltifatlarda bulundu:

“Memnuniyetle görüyorum ki, tedris ve tederrüs cidden hakikat-i diniye dairesindedir. İnşallah memleketimizi, milletimizi ihyâ edecek asrî ve hakikî ulemâ-faziletkâr müderrislerimiz sayesinde- siz olacaksınız. Kıymetli ve hakiki ulemâmızın mevkii yüksektir. Ulemâmızın erbâb-ı ilim ve irfanımızın himmeti ve irşatlarıyla inşallah İbni Rüşter, İbni Sinalar, Farabiler, İmam Gazâlî'ler milletimizin içinden çıkarak bu asrın tekâmülâtıyla mücehhez olarak ihyâ-yı hakikat-ı diniye eyleyeceklerdir. Aksekili Ahmet Efendi'yi (Tedrisat Umum Müdürü) tebrik ve kendilerine teşekkür ederim.

Meşhuratımdan âtiyen memleket için memnunum.” Gazetenin notu şöyle devam ediyor:

“Gazi Mustafa Kemal Paşa bu ziyaretlerinden hakikâten memnun ayrılmışlar, şahsen üç bin lira hediye etmişlerdir. Bu hediyeleri medresenin heyet-i idâre, talimiye ve talebelerine ödenmiş ve çevrede şükranla karşılanmıştır.”⁶

Hazırlık ve Kuruluş Dönemi Sonunda Eğitim Zihniyeti

Eğitimle ilgili kanun hazırlanması ve uygulamalarla ilgili köklü değişikliklere geçmeden önce, ülkenin bütün kesimlerinin, özellikle eğitimle ve din eğitimiyle doğrudan ilgili kesimlerin görüşleri resmî ve özel çeşitli ortamlarda alınmış, olabildiğince katılımcı ve bilimsel bir yaklaşımla çözümler üretilmiştir. Eğitime yön vermiş kişilerin görüşlerini almak, onların ilk, orta ve yüksek öğretim kurumları hakkındaki tekliflerini öğrenmek üzere, Millî Mücadele'nin devam ettiği günlerde 15 Temmuz 1921'de 180 kişinin katıldığı ve gazete haberlerinden on üç gün sürdüğü anlaşılan Maârif Kongresi'nin kapanış konuşmasını yapan Maârif Vekili Hamdullah Suphi (Tanrıöver), millî terbiyenin, milliyet aşkının telkininde kusur edilmemesi elzem olduğunu ve bazılarında görüldüğü üzere terbiye-i milliyeyi dinden hariç telakkî etmenin bir hatâ-yı fâhiş (büyük yanlış) olduğunu, dinin, milliyeti teşkil eden anasır arasında lisan kadar mühim tutulması zarurî olduğunu söylemiştir.⁷

Maârif Kongresi'nin sonrasında 15 Temmuz-15 Ağustos 1923 tarihleri arasında birinci heyet-i ilmiye toplanmıştır. Ülkenin tanınmış eğitimci ve ilim adamlarının katıldığı, ilk millî eğitim şûrası sayılabilecek olan bu toplantıdan sonra, basın organlarında anketlerle ve yazılarla eğitim konuları tartışılmaya

⁶ *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, 23.3.1923, sayı 4'den nakleden *Atatürk ve Eğitim*, (haz. Ahmet Bekir Palazoğlu), Ankara 1990, s. 39; Ahmed Hamdi Akseki, “Din Tedrisatı ve Dinî Müesseseler”, *Sebülürreşad*, IV, sayı 101.

⁷ *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, 22 Temmuz 1921, s. 2'den nakleden Yahya Akyüz, “Atatürk ve 1921 Eğitim Kongresi, *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, İstanbul 1983, s. 98.

devam etmiştir. Eğitimin genel konuları yanında özellikle din eğitimiyle ilgili olan bu tartışmaları kısaca görmek, o zamanki zihniyeti ve uygulamaların nasıl geliştiğini anlamak bakımından yerinde olacaktır.

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, heyet-i ilmiye toplantılarına katılan üyelerin eğitim hakkındaki görüşlerini almak üzere Türk eğitiminin meselelerini 14 soruyla yapılan anketle sormuş ve üyelerin verdikleri cevapları yayımlamıştır.⁸

Bu sıralarda her çevrede tartışılan meselelerden birisi de bir milletin terbiyesi dîni mi yoksa, millî mi olmalıdır? konusu olmuştur. Şimdiye kadar dünyada terbiyenin dört şekli tatbik edilegelmiştir. Dîni terbiye, dîni-millî terbiye, millî terbiye, milletlerarası terbiye. Bu terbiye şekillerinin biri birine muhalif olduğu, biri uygulanıyorsa, diğerlerinin uygulanamayacağı şeklinde bir anlayış ileri sürülerek bu yönde tartışmalar yapılmış, daha sonraki uygulamalar da bu tartışmalara göre şekillenmiştir. Aslında bu terbiye şekillerinden hepsini birlikte uygulayarak başarılı bir eğitim ve öğretim yapan ülkeler de bulunmaktadır. Ancak ülkemizde özellikle dîni terbiye ile millî terbiye arasında bir çelişki olduğu düşüncesi, yaygın bir görüş olarak ortaya çıkmış ve bu tartışmalar zamanla eğitimde idâre ve öğretim birliği konularında yoğunlaşmıştır.

1908'den beri ve Cumhuriyet' in ilk yıllarında da sosyal konularda ve eğitim meselelerinde ileri sürdüğü görüşleriyle oldukça etkili olan Ziya Gökalp, eğitimde idâre ve öğretim birliğini savunurken "Maârif-i umûmîye işlerinde... gerek vahdet-i idâre prensibi ve gerek vahdet-i terbiye zarureti"nden bahisle Maârif işlerinin Maârif Nezareti'ne bağlanmasını 1916 yılında toplanan İttihad Terakkî Fırkası'nın kongresinde dile getirmiş, daha sonraki yazılarında bu fikirlerini geliştirerek savunmuştur. Gökalp'ın bu konudaki görüşlerini kendi yazılarından kısaltarak almak yerinde olacaktır.

"Bu seneki İttihad ve Terakkî kongresi, icra ettiği ilmî münakaşa neticesinde, samimi bir kanaat izhar etti. Bu kanaatin ruhu, İslâmiyet'le medeniyet-i asriyenin tamamıyla kabil-i telif olduğuna itimattır.

Memleketimizde öteden beri bu kanaate malik zevat eksik değildi. Bunların başında Namık Kemal ile Cevdet Paşa'yı zikredebiliriz. Fakat bu fikrin aksine inanan bir zümre de mevcuttu. Bu zümrenin zu'muna göre, İslâmiyet hiçbir zaman medeniyet-i asriye ile itilaf ve imtizaç edemeyecekti; garibi şurasıdır ki bu zümre biri birinin tamamıyla zıddı olan iki mübâyin hizbi muhtevidir.

Nazariyatta aynı mukaddime ile başlayan bu iki hizip, ameliyatta büsbütün müttezed neticelere vasıl oluyordardı. Bu hiziplerin birine Avrupa mutaassıpları, diğerine medrese mutaassıpları diyebiliriz.

⁸ "Maarife Dair", (2.8.1923); "Öndört Sualimize Cevaplar", (3.8.1923), *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*.

Mutaassıp Avrupalılar'a göre, mademki esâsât-ı İslâmiye medeniyet-i hâzıra ile itilaf edemeyecek, o halde bu esâsâtı tamamıyla terkederek maddî ve manevî bütün varlığımızı Avrupa medeniyetine intibak ettirmemiz lazım gelir.

Mutaassıp medreseliler ise, bunun aksini düşünüyordu. Mademki medeniyet-i asriyenin İslâmî esaslarla itilafı mümkün değildir. O halde bu medeniyetin bütün anasırından teberri ederek an'anât-ı mevcûdiyemizle iktifa etmemiz iktiza eder. Görülüyor ki bu hiziplerin ikisi de ictimâî şe'niyetten uzak, pek uzak bulunuyorlar. Milletimiz ne mukaddes dininden vazgeçebilir ne de hayât-ı asriyenin icabat-ı zarûriyesinden tecerrüt edebilir. Muktezâ-yı hikmet bu iki nimetten birini diğerine feda etmek değil, belki onları birbiriyle telife çalışmaktır." Daha sonra uzun açıklamalarında Gökalp, din devlet ilişkilerinin tarihî ve nazarî gelişmeleri hakkında bilgiler verdikten sonra, sözü din eğitime ve din dersi öğretmenlerinin yetişme tarzına ve ders kitaplarının durumuna getirerek şunları yazmaktadır:

"Yetiştirilmesine itina edilmeyen uzuvlardan birisi de ulûm-i diniye muallimleridir. Bu muallimlerin, ulûm-i riyâziye ve müsbeteden biraz nasip almış olan talebeleri karşısındaki vaziyetleri gayet acıklıdır. Bunlar ekseriya, talebenin suallerine, makul ve mantiki bir cevap itasında aciz kalarak "sus kâfir oldun" demekten başka bir şey yapmamakla talebe nezdinde dinin kadrini düşürmektedirler.

Genç yaşında bulunanlar, cevaptan aciz kalanın bizzat din-i İslâm mı, yoksa muallimin kendisi mi olduğunu idrak edemez. Bu suretle din mualliminin cehaleti, talebenin tezelzül itikadına sebep olur. Binaenaleyh mekteplerde, itikadın tezelzül etmesi, akaid-i İslâmiye ile ulûm-i müsbetenin kabil-i telif bulunmamasından değil, Ulûm-i Diniye muallimlerinin iki cihete de vakıf olmayışlarından-
dır. İslâmiyet gibi mâbâ'd et-tabîiyye, akla ve ictimâiyata, orfe istinad eden bir din ulûm-i müsbete ile hiç bir zaman teâruz etmez.

Mekteplerde ulûm-i diniye tedrisinin bozukluğuna sebep, yalnız muallimlerin ehliyetsizliği değil, aynı zamanda bu hususa dair yazılmış olan kitapların da kifâyetsizliğidir. Bu kitaplar ancak muhakkik ulemâ tarafından yazılabilir." Gökalp'ın bu fikirlerini Cumhuriyet'in kurulmasından sonra da koruduğunu ve çeşitli yazılarında ve konferanslarında ifade ettiğini görüyoruz. 1924 yılında ölümünden kısa bir süre önce verdiği bir konferansta sosyal ve kültürel hayattaki değişimleri yeterince görmemiş olduğu halde şunları söylediğini (1948-1950)

⁹ Ziya Gökalp, "İttihad ve Terakkî Kongresi", *İslâm Mecmuası*, sayı 48, (27 Teşrinievvel 1332); Ferit Ragıp Tuncor, *Makaleler VIII*, s. 60. Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, c. IV, İst. 1977, s. 1350.

Millî Eğitim Bakanlığı yapan Banguoğlu yazıyor: "Gazi Paşa'nın yaptığı inkılâplar çok iyi, yalnız pek acele, korkarım kıymet hükümleri sarsılacak."¹⁰

İlk heyet-i ilmiye çalışmalarına Şer'îye Vekâleti tedrisat umum müdürü olarak katılan Ahmet Hamdi (Akseki) Efendi sunduğu raporda, dinî tedrisatın tarihçesi hakkında ayrıntılı bilgiler verdikten sonra, "Ulûm-i diniye hocasının görevi, çok mukaddes ve çok zordur. Çünkü, gençlerin fikirlerinde ve ahlâkında husule gelen buhranı izale ederek, dinî esasları ve dinî ahlâkı kalplerine yerleştirecek, onlara din muhabbetini telkin edecek odur.

Mamafih, şurası da itiraf olunmalıdır ki, ulûm-i diniye muallimi, bu görevi başarabilmek için lazım gelen şartları, ne kadar biraraya getirecek olursa olsun, ulûm-i diniye mualliminin bu telkinatı, diğer muallimler tarafından telkin edilmez ve bilakis onunla tezat teşkil edecek bir mâhiyette olursa, o zaman ulûm-i diniye öğretmenin görevi daha ziyade zorlaşır... "Din ve dil" bir milletin harsının en önemli unsurlarındandır. Bunlara karşı istisnasız herkesin ilgi göstermesi lazımdır... (Raporunda Heyet-i İlmiye'nin din eğitimine verdiği öneme de işaret eden Akseki, şöyle devam eder:) Eğer dinin ve din terbiyesinin lüzûm-i hakikisine cidden inanıyorsak ki muhterem heyet-i ilmiyenin, bu husustaki pek istekli ve çok samimi müzâkereleri bunda şüphe bırakmamıştır. Hem ulûm-i diniye tedrisatını islah etmek, hem de tedrisatın ciddiyetini bozacak, kıymetini düşürecek en ufak şeylerden bile kaçınmış olmak gerekir..."¹¹

Akseki raporunda din dersi öğretmenlerinde bulunması gerekli özelliklerden bahsederken, pedagojik formasyonun (usûl-i tedrisin) önemine, derslerin müfredatının ihtiyaçlara uygun hale getirilmesi gerektiğine temas ederek, hazırlanacak ders kitaplarının muhteva ve metodu ile öğretmenlerin yetişecekleri yüksek okullardaki derslerin neler olması gerektiği konularında ayrıntılı bilgiler vermiştir. 1923 yılında yapılan ve ilk millî eğitim şurası sayılan Heyet-i İlmiye tarafından da büyük bir takdir ve destekle kabul gören bu raporda, Osmanlı dönemi eğitim sisteminin başarılı ve başarısız yönlerini teorik ve pratik olarak yaşamış bulunan Akseki tarafından ileri sürülen fikirler zaman içinde geliştirilerek uygulanabilseydi, din öğretiminin genel öğretim içindeki vazgeçilmez yeri korunarak geliştirilmiş olurdu.

Millî mücâdele başarıyla sonuçlandıktan sonra, eğitim alanındaki arayışlar ve gelişmeler 1924 yılında çıkarılmış olan Tevhîd-i Tedrîsât Kanunu'yla, temel bir anlayışa ulaşmıştır. Bu kanunla din öğretimi de hukukî ve yapısal olarak bir

¹⁰ Tahsin Banguoğlu, *Kendimize Geleceğiz*, İst. 1984, s. 55.

¹¹ Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 10 Ağustos 1923, sayı 885, s.2. Abdurrahim Güzel, *İlk Heyet-i İlmiye Çalışmaları Alınan Kararlar ve Dinî Tedrisat*, 1987, sayı 4'te din tedrisatı hakkındaki raporu sunan, yanlışlıkla Elmalılı Hamdi Yazır olarak yazılmıştır.

esasa bağlanmıştır. Bu esnada tartışılan başlıca konu, dînî ve millî terbiyenin birlikte nasıl verilebileceği olmuştur.

Dînî terbiye ile millî terbiyenin birlikte nasıl verilebileceği konusunda, İkdâm Gazetesi Başyazarı Ahmet Cevdet “Terbiye-i Milliye ile Terbiye-i Diniyenin Telifi” başlıklı yazısında şunları yazmaktadır:

“Zihinleri işgal eden mühim bir mesele terbiye-i diniye ile terbiye-i milliyeyi bir arada sevk ve idâre etmek mümkün müdür, değil midir?

Benim müşâhedâtıma mebni olan itikadıma göre terbiye-i milliye ile diniyeyi biri birinden ayırmak lazım gelmez. Bunların ikisi bir yerde pekala gider. Bunlar biri birine zıt şeyler değildir.”¹²

Eğitim sisteminin hukukî yapısı, din eğitiminin nerede, nasıl verilmesi gerektiği konularındaki tartışmalar ve arayışlar sonunda, bütün örgün eğitim kurumlarının Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlanması, din eğitimi ve öğretiminin de okullarda yapılması doğrultusunda kararlar alınarak uygulamaya konulmuştur. Çeşitli komisyon ve idari çalışmalar ve arayışlar sonrasında, öğretim birliği kanunu çıkarılarak, din öğretimiyle birlikte din görevlisi yetiştirilmesinin de, Maârif Vekâleti'ne görev olarak verilmesindeki siyasi gelişmeler kısaca şöyle olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa, 2.2.1923'de İzmir'de halka hitaben yaptığı konuşmada, “Bizim dinimiz en makul ve en tabîî bir dindir. Ve ancak bundan dolayıdır ki, son din olmuştur. Bir dinin tabîî olması için akla, fenne, ilme ve mantığa tetabuk etmesi lazımdır. Bizim dinimiz bunlara tamamen mutabıktır. İslâm hayât-ı ictimâyesinde, hiç kimsenin bir sınıf-ı mahsus halinde muhâfâzâ-i mevcûdiyete hakkı yoktur. Kendilerinde böyle bir hak görenler, ahkâm-ı diniyeye muvafık harekette bulunmuş olmazlar. Bizde ruhbanlık yoktur, hepimiz müsaviyiz ve dinimizin ahkâmını mütesâviyen öğrenmeye mecburuz. Her fert, dinini, diyane-tini, imanını öğrenmek için bir yere muhtaçtır. Orası da mekteptir.”¹³

Yine Balıkesir Zağnos Paşa Camii'nde yaptığı konuşmada Atatürk camilerin ve hatiplerin görevlerini açıklarken, “Minberlerden halkın anlayabileceği lisanla ruh ve dimağa hitap olunmakla ehl-i İslâm'ın vücudu canlanır, dimağı saflanır, imanı kuvvetlenir, kalbi cesaret bulur. Fakat buna nazaran hutbe okuyanların sahip olmaları gereken, evsâf-ı ilmiye, liyâkat-ı mahsûsa ve ahvâl-i âleme vukuf hâiz-i ehemmiyettir.”¹⁴

Din görevlilerinin, örgün ve yaygın din eğitiminde görev alacak kimselerin,

¹² Ahmet Cevdet, “Terbiye-i Milliye ile Terbiye-i Diniyenin Telifi”, *İkdâm*, 27 Eylül 1340.

¹³ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 5.2.1923, s. 1-2'den nakleden Atatürk ve Eğitim, s. 21.

¹⁴ *Atatürkçülük (Birinci Kitap) Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri*, (haz. Genelkurmay Başkanlığı), İst. 1988, s. 458.

Evsâf-ı ilmiye (bilimsel nitelik)

Liyâkat-ı mahsûsa (özel yeterlik)

Ahvâl-i âleme vukuf (dünyada olup biteni anlamak için yeterli bilgilerle sahip olması) özelliklerini taşımasının önemine işaret edilmiştir ki; günümüzdeki anlatımla din görevlisi olarak yaygın din eğitiminde, din kültürü ve ahlâk bilgisi öğretmeni olarak örgün eğitiminde çalışacak olan kişiler özel alan, pedagojik formasyon ve genel kültür alanlarında bilgiler alarak üniversitelerden yetişmelidir.

Yüksek öğretimle orta öğretimin biri birleriyle ilişkisini ve özellikle yüksek din öğretiminin önemini belirten Atatürk bir konuşmasında; "Milletimizin, memleketimizin kültür alanları bir olmalıdır. Bütün memleket evladı, kadın-erkek aynı surette, oradan çıkmalıdır. Fakat, nasıl ki, her hususta âli (yüksek) meslek ve ihtisas sahiplerini yetiştirmek lâzım ise, dinimizin gerçek felsefesini inceleyecek, araştırarak, bilimsel ve teknik olarak telkin kudretine sahip olacak seçkin ve geçecek din bilimi adamlarını yetiştirecek yüksek öğrenim kurumlarına sahip olmalıyız".¹⁵ Görüldüğü gibi, yüksek din öğretiminin (İlâhiyat Fakültelerinin) önemi özellikle vurgulanmıştır.

Atatürk'ün bu konuşmalarında ortaya koyduğu eğitim anlayışı, bütün ilimleri, sistem bütünlüğü içinde vermenin önemini göstermektedir. Çeşitli kurum ve kuruluşların yapacağı eğitimdeki farklılıkların doğuracağı kargaşa ortamından bahisle, Osmanlı Devleti'nde farklı kanallardan yetişen aydınlar arasındaki derin görüş ayrılıklarının sonucu ortaya çıkan bölünmelere bir daha düşülmemesi için, memleketin ilim ve irfan müesseselerinin bir olmasını istemiştir. Bu görüşlerini de, İslâmiyet'te ruhban sınıfının olmamasına, din bilgilerinin herkesin eşit şartlarda öğrenmesi gerektiği esasına dayandırmıştır. Ayrıca millî bir devletin eğitim ve öğretim kurumlarının bir esasa dayanması gerektiğini vurgulamıştır.

Atatürk'ün konuşmalarından ve hükümet tarafından yapılan çalışmalardan zamanla medreselerin kapatılarak tek tip okulların açılmasına gidileceği anlaşılmaktadır. Ancak yukarıda yazdığımız gibi Anadolu'nun muhtelif şehirlerinde yapılan medrese ziyaretlerinde ve 1921'de çıkarılmış olan Medâris-i İlmiye Nizamnamesi'nde bu öğretim kurumlarının geliştirileceği gibi bir izlenim de uyanmaktadır. Nitekim bu izlenim Ahmet Hamdi Akseki'nin 1950'de yazmış olduğu raporda da görülmektedir.¹⁶

Öğretim birliği konusu, Osmanlı Devleti zamanında da gündeme gelmiş, 1917'de Meclis-i Mebusan'da Maârif bütçesi görüşülürken, Maârif Nazırı Şükrü Bey (Maârif Nazırlığı dönemi: 24.1.1913-9.12.1917, 3 yıl 10 ay) "...Vahdet-i fikriye meselesi işte asıl darülfünunlarda temin edilecektir. Orada talim ile

¹⁵ Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, (der. Nimet Unan), Ankara 1959, s. 90.

¹⁶ bk. Akseki, a. g. r., *Sebilürreşad*, IV-V, sayı 100-105, Nisan-Haziran 1951.

meşgul olan erbâb-ı ihtisas kendi fikirlerini rahle-i tedrislerinde bulunanlara güzelce telkin etmek vazifesiyle mükelleftirler. Eğer onlar telkinatı memleketin arzusu dahilinde yaparlarsa işte vahdet-i fikriye temin edilmiş olur. Çünkü darülfünun mezunlarıdır ki bir memlekette fikir hasıl edebilirler, o fikirlerin etrafında bir mecmua teşkil edebilirler.”¹⁷ Öğretimin birliği meselesi, o zamanlardan itibaren eğitimcileri ve devlet adamlarını meşgul etmiştir. Tanzimat’tan sonra çıkarılan eğitimle ilgili temel kanun olan Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi’nin (1869) bazı hükümlerinde, ilkten yükseğe kadar resmî okullarda, öğretim ve eğitimde bir Osmanlı birliği amacının güdülmek istendiğini gösteren belirtiler vardır.¹⁸ Ancak bütün bu arayışlar başarıya ulaşamamıştır.

Malî bakımdan vakıflara idâre bakımından meşihata bağlı medreseler, evkaf mektepleri, Maârif Nezareti’ne doğrudan bağlı mektepler, azınlıkların mektepleri ve yabancı ülkelerin açtığı mektepler çoğunlukla program, yönetim ve amaçları bakımından ayrılıklarını sürdürmüşlerdir. Bütün bunların öğretim ve eğitim birliğinin sağlanması kolay bir iş değildi.

Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu ve Uygulaması

3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan 430 sayılı kanun, eğitimin temel kanunu olarak kabul edilmiş, daha sonra çıkarılan bütün kanunlara esas teşkil etmiştir. 1982’de yürürlüğe giren Anayasa’nın 174. maddesiyle de, “Anayasaya aykırı olduğu şeklinde anlaşılamaz ve yorumlanamaz” ifadesiyle sayılan sekiz kanundan biri olarak koruma altına alınmıştır.¹⁹

1 Mart 1924’te Millet Meclisi’nin açılışında, Mustafa Kemal Paşa konuşmasının önemli bir kısmını eğitim konularına ayırmış ve bir yıl önceki meclisin açılış konuşmasından daha açık bir ifadeyle Tevhîd-i Tedrîsat’ın önemini ifade etmiştir: “Milletin ârâ-yı umûmîyesinde tesbit olunan, terbiye ve tedrisatın tevhidi umdesinin bilâ ifâte-i ân tatbiki lüzûmunu müşahede ediyoruz. Bu yolda taahhürün zararları ve bu yolda tehâlükün ciddî ve derin semereleri seri kararımıza vesîle-i tecellî olmalıdır... Türkiye’nin terbiye ve Maârif siyasetini her derecesinde, tam bir vuzuh ve hiçbir tereddüde mahal vermeyen sarahat ile ifade etmek ve tatbik etmek lazımdır. Bu siyaset her manasiyle, millî bir mâhiyette irâe olunabilir.”²⁰ Bu sözleriyle Tevhîd-i Tedrîsatın çabuklaştırılmasını istemiştir.

2 Mart 1924 günü Halk Fırkası grubu toplantısında tartışılan konu, Saruhan milletvekili Vasif Çınar ve 57 arkadaşının “ imzasıyla meclis gündemine getirildi.

¹⁷ Nevzad Ayas, *Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitimi Kuruluşlar ve Tarihçeler*, Ankara 1948, s. 198.

¹⁸ A. g. e., s. 198.

¹⁹ A. g. e., s. 128.

²⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, VII (1.3.1340), s. 4-5.

²¹ Meclis zabıtlarında teklifi imzalayan üyeler 57 veya 50 olarak gösterilmiştir. TBMM Zabıt Ceridesi, VII (1.3.1340), s. 15-17.

Önemine binaen kanun teklifinin gerekçesini aynen alıyoruz.

“Tevhîd-i Tedrîsat hakkında Saruhan Mebusu Vasıf Bey ve rüfekasının teklif-i kanunitesi:

Bir devletin irfan ve maârif-i umûmîye siyasetinde milletin fikir ve his itibarıyla vahdetini temin etmek için tevhîd-i tederîsat en doğru, en ilmî, en asrî ve her yerde fevâid ve muhasenâtı görülmüş bir umdedir. 1255 Gülhane Hattı Hümayunu'ndan sonra açılan Tanzimat-ı Hayriyye devrinde saltanat-ı münderiseyi Osmaniye Tevhîd-i Tederîsatına başlamak istemiş ise de buna muvaffak olamamış ve bilakis bu hususta bir ikilik bile vücuda gelmiştir. Bu ikilik vahdet-i terbiye ve tedris nokta-i nazarında birçok muzır neticeler tevliid etti. Bir millet efradı ancak bir terbiye görebilir. İki türlü terbiye bir memlekette iki türlü insan yetiştirir. Teklif-i kanunimizin kabulü takdirinde Türkiye Cumhuriyet'i dahilinde ve bilumum irfan müessesâtının merci-i umûmîyesi Maârif Vekâleti olacaktır. Bu suretle bilcümle mekâtipte bundan böyle Cumhuriyet'in irfan siyasetinden mesul ve irfaniyatına ve vahdet-i his ve fikir dairesinde ilerlemeye memur olan Maârif Vekâleti müsbet ve müttehit bir Maârif siyaseti tesbit edecektir. Teklifimizin bu gün der'akap ve müsta'celen müzâkeresiyle kanuniyet kesbetmesini heyet-i celîleden rica ederiz.”²²

2 Mart 1340 (1924) tarihinde meclis başkanlığına sunulan kanun teklifi, bir gün sonraki genel kurul toplantısında ele alınarak hiç bir maddesi üzerinde söz alan milletvekili olmadığından müzâkere yapılmadan genel kurulca aynen kabul edilmiştir. 3 Mart 1340 (1924) tarih ve 430 sayılı Tevhîd-i Tederîsat Kanunu şöyledir:

Madde 1. Türkiye dahilindeki bütün müessesât-ı ilmiye ve tederîsiye Maârif Vekâleti'ne merbuttur.

Madde 2. Şer'iye ve Evkaf Vekâleti veyahut hususi vakıflar tarafından idâre olunan bilcümle medrese ve mektepler Maârif Vekâleti'ne devir ve raptedilmiştir.

Madde 3. Şeri'ye ve Evkaf Vekâleti bütçesinde mekâtip ve medreseye tahsis olunan mebalîğ Maârif bütçesine nakledilecektir.

Madde 4. Maârif Vekâleti yüksek dîniyat mütehasısları yetiştirmek üzere Darülfünun'da bir ilâhiyat fakültesi tesis ve imamet ve hitabet gibi hidemât-ı diniyenin ifası vazifesiyle ile mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler küşad edecektir.

Madde 5. Bu kanunun neşri tarihinden itibaren terbiye ve tedrisat-ı umûmîye ile muştagal olup şimdiye kadar müdâfaa-i milliyeye merbut olan askerî rüşdî

²² a. g. e., VII (1.3.1340), s. 24-27.

ve idadiyelerle Sıhhiye Vekâleti'ne merbut olan dârüleytamlar, bütçeleri ve heyet-i talimiyeleri ile beraber Maârif Vekâleti'ne raptolunmuştur.

Kanunun mecliste kabul edilen ilk şekli budur.²³

Kanunda bütün öğretim kurumlarının, bu arada askerî orta öğretim kurumlarının da Maârif Vekâleti'ne bağlandığını görüyoruz. Askerlerin kendi mezun oldukları okulları bile Maârif Vekâleti'ne bağlaması o andaki Tevhîd-i Tedrîsat'tan ne anlaşıldığını göstermesi bakımından ilgi çekicidir (Ancak bir süre sonra bundan vazgeçilmiştir. 22 Nisan 1341 tarihinde Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu'nun beşinci maddesine müzeyyel 637 sayılı kanunla "Askerî mektepler tekrar Müdâfaa-i Millîye Vekâleti' ne bağlanmıştır"²⁴ denilmektedir.). Ancak, kanunun uygulanması ve daha sonraki gelişmeler özellikle din eğitimi açısından büyük boşluklara yol açmıştır.

Maârif Vekili Vasıf Çınar (8.3.1924-21.11.1924), kanuna dayanarak Mayıs ayında yayınladığı bir genelgeyle bütün medreseleri kapatmıştır. Bu konuyu vekil kamuoyuna şu şekilde yansıtmıştır: "Onaltı bin asker kaçağının ocağını söndürdüm. Bundan duyduğum zevk, Millî Mücadele'nin o heyecanlı devirlerinde duyduğum en yüksek zevklerden daha büyüktü."²⁵ Kanunun gerekçesinde ve metninde herhangi bir öğretim kurumunu kapatmak söz konusu değildir. Kanunun çıkarılmasının mucip sebebi; memleket içinde kontrol altına alınamayan hususi mektep ve medreseleri Maârif Vekâleti'nin kontrolü altına almaktır.²⁶ Böylece yetişmekte olan nesillerin okullarda aynı temele dayanan bilgileri alması kanunla amaçlanmıştır ki, bu doğru ve yerinde olan bir anlayıştır. Herhangi bir okulun kapatılması kanunun kabul edildiği sıralarda düşünülüyordu.

Nitekim, Antalya Mebusu Rasih Kaplan, vekilin bu uygulamasına karşı çıkarak "Tevhîd-i Tedrîsat, ilga-yı tedrisat demek değildir. Kanunun sarahati de bunu müeyyedir. Milletimizin ihtiyacını temin edecek müesseselerin idâmesi zarureti vardır."²⁷ demiştir.

Halide Edip Adivar medreselerin kapatılmasıyla ilgili olarak şunları yazmıştır: "Mekteplerin esas itibariyle hükümetin murakabesi altında olması esasını makul görmekle beraber, sırf merkezîyetçi bir zihniyete tabi tutularak, hepsinin Maârif'e devrinin zararlı olduğuna inanıyorum. Hele modern bir yol tutmuş olan medreselerin kapatılması, o zaman büyük bir hatâ olmuştur. Çünkü evvela ilk

²³ a. g. e., VII, (6.3.1340), s. 26.

²⁴ *Düstür*, Üçüncü Tertip, c. V, s. 597 (Kanun lâyihası 4 Kanunu Evvel 1340'ta meclise tevdi ve 22 Nisan 1341'de müzakere edilmiştir. Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu 3 Mart 1340'da çıktığına göre aynı yılda meclise değişiklik lâyihası gönderilmiş oluyor.) *TBMM Zabıt Ceridesi*, X, s. 531.

²⁵ *İslâm Türk Ansiklopedisi ve Mecmuası*, II, sayı 87 (Aralık 1947).

²⁶ Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar: II. Kısım*, İstanbul 1960, s. 69.

²⁷ *İslâm Türk Ansiklopedisi...*, aynı yer.

vakıf mektepleri kalmış olsaydı, din ile devleti ayırdığımız zaman, bunlar din tedrisatı yapmakta devam ederler, yine tekrar ilâhiyat fakültesi tesisi, bu atılmış temeller üzerine otururdu.”²⁸ Medreseler kapatılmış olsa bile din öğretiminin yeterli ölçüde okullarda verileceği, İmam Hatip Mektepleri ve İlâhiyat Fakültesi eliyle de din görevlisi yetiştirileceği kanunla belirtilmişti. Tevhîd-i tedrisat uygulamasıyla din öğretiminin daha doğru ve isteğe uygun olacağı da söyleniyordu.

Tevhîd-i Tedrisat Kanunu ve uygulaması hakkında İsmet İnönü'nün 1341 senesinde (1925 Mayıs ayının ilk haftası) Muallimler Birliği toplantısında yaptığı konuşma, kanunun hükümetçe nasıl anlaşıldığını göstermektedir: “Tevhîd-i Tedrisatın bazılarınca sû-i tefsir ve sû-i telakkî edildiğini gördük, bu işin müteşebbisleriyle muakkiplerinin elbette yek nazarda dinsizlik ithamına maruz kalacakları tabî idi. Tevhîd-i tedrisatı düşündüğümüz zaman bunun avam-firbâne (halkı aldatan) igfâlata vesile yapılacağını tahmin etmiyor değildik. Bizim için bunların hepsi malum idi. Kapanan bazı müesseselerin hiç olmazsa harfleri ve hareketleri tanıtmak gibi bir faydası vardı, şeklinde nazariyeler ileri sürüleceğini, Tevhîd-i Tedrisat'la bir takım müesseseleri kapatmak yerine onları islah etmek daha faydalıdır, gibi fikirler ortaya atılacağını, bu gibi itirazların ne gibi netâyici olacağını hep biliyorduk. Fakat TBMM kararını verdi. Tedricen varılacak muazzam gayeleri tâcil etmek inkılâp yapmaktır. Büyük Millet Meclisi'nin zarurî bir neticeyi bir kanun ile tâcil ve tesbit etmesi bir inkılâp addolunabilir. Bunu yapmak için arız-amîk düşündük. Gördük ki başka hiçbir çare yoktur. Gördük ki bütün dünyanın yolu bu yoldur. İtilâya ve medeniyete eren milletler hep bu yoldan giderek bugünkü seviyelerini buldular. Mugâlalalara, tavizlere boyun eğmek itirâf-ı acz olurdu. İnkılâplar kadir ve kâhirdir.

Biz Tevhîd-i Tedrisat ile yapılan, daha yapılacak olan işlerin memleketin bütün hayâtında; fikrî, sınaî, fennî hayâtlarda olduğu kadar, İctimâî hayâtta da başlıca esas olduğuna kaniiz.

Yaptığımız işi dine münâfi görmek, yapılan işi görmemektir. Biz şu kanaattayız ki, azimle, muvaffakiyetle tuttuğumuz yolda yürüelim. On sene sonra bütün dünya ve şimdi bize muarız olanlar, yahut tuttuğumuz yoldan din namına endişe edenler göreceklendir ki Müslümanlığın asıl temiz, en saf, en hakiki şekli bizde tecelli eylemiştir (Sürekli alkışlar). O fiilî tecelliye kadar biz bu hakîkâti kanunen, cebren, inkılâpla telkin ve tatbik edeceğiz. Herkes fiil haline gelmeyen hayırları ibtidâen göremez. Umûmîyetin gözü fiile inkılâp etmiş neticeleri görür. Onu ibtidâen göremediği için itiraz edecek sesleri dinleyemeyiz. Hedefe varmak için her cahilane itiraz ve teşebbüs bertaraf edilecektir. Kanunun bu husustaki

²⁸ Halide Edip Adıvar, *Türkiye'de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri*, İstanbul 1955, s. 104.

salâhiyetlerini, bütün şümüliyle tatbikte en ufak bir tereddüt gösterecek değiliz. Hiçbir mani karşısında tevakkuf edemeyiz ve etmeyeceğiz.”²⁹

Hasan Âli Yücel (28.12.1938-5.8.1946 Cumhuriyet döneminde en uzun süreli Milli Eğitim Bakanı), “Tevhîd-i Tedrîsat kararı, 1839 Tanzimat hareketinden beri sürüp gelen kültür ikiliğini kaldırmak itibariyle tarihimizin en mühim vâkıa-larından biridir... İsmet İnönü'nün ifade ettiği gibi Tevhîd-i Tedrîsat, maziye bağlanan düşünüş tarzının yıkılıp, modern kültürün kurulması hareketidir. Bu bakımdan tarihimizin ve istikbalimiz için en mühim inkılâplardan biridir.”³⁰ Yorumunu yapmaktadır.

Kanunun çıktığı tarihten itibaren bütün eğitimciler ve uygulayıcı hükümetler ve bakanlar görüş birliği içinde, bütün öğretim kurumlarında, belli müfredat ve metotları uygulayarak tek bir zihniyet sahibi insanlar yetiştirmeyi amaç edindiklerini önemle belirtmişlerdir. Ancak gelişen ve değişen dünya şartlarında bunun ne kadarının ne ölçüde gerçekleştiği ise o günden beri tartışma konusu olmuştur.

Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu'nu tek parti döneminin son Millî Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu da (10.6.1948-22.5.1950) şöyle açıklıyor: “Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu'nun manası, ruhu şudur: Türkiye'de bundan böyle bir tek umûmî tahsil müessesesi, bir tek mektep yaratmak, bir tek terbiye vermek ve bir tek zihniyet sahibi insanlar yetiştirmek, bu sayede de bir tek bütün millet meydana getirmek.”³¹

Kanun yürürlüğe girdiği yılda fonksiyonlarını kaybetmiş olan medreseler, ıslahat çalışmalarının sonuçları da görülmeden kapatılmış; fakat bunun sonucu din öğretiminde, doğacak boşluğa imkân bırakılmayarak Dârülfünûn'a bağlı ilâhiyat fakültesi, Maârif Vekâleti'ne bağlı imam hatip mektepleri ve okullarda din dersleri okutulmaya devam edilmiştir. Böylece medreselerin kapatılmasıyla ortaya çıkan ihtiyaçlara, Cumhuriyet eğitimi mekteplerde yapılacak din öğretimiyle cevap vermeye çalışmıştır. Eğitim birliği kanununun o tarihteki sosyal şartlar altında yapılabilecek olanın en uygunu olmasına rağmen, ilk günlerdeki uygulamasını koruyamadığı ve tereddütler uyandırdığı da bir gerçektir.

Bakanlığa bağlı imam hatip mektepleri 1931 yılında, Dârülfünûn İlâhiyat Fakültesi 1933 yılında kapatılmıştır. Din dersleri, 1930-1931 öğretim yılından itibaren genel öğretim kurumlarından, 1939'dan itibaren de köy ilkokullarından kaldırılmış; böylece din öğretimi genel öğretimin tamamen dışında bırakılmıştır.

²⁹ *Maarif Vekâleti Mecmuası*, (Kasım 1926), sayı 5, s.76; Hasan Âli Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, Ankara 1994, s. 24; Ayas, a. g. e., s. 131-132; Ergin, a. g. e., V, s: 1742.

³⁰ Yücel, a. g. e., s. 25.

³¹ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem 8, XV, (3.1.1949), s. 9.

Millî Eğitim Bakanlığı Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu'na dayanarak, din görevlisi yetiştirmek için kaynaklardan biri olan Kur'an kurslarını da almak istemişse de, Başkan Rifat Börekçi bunların meslek okulları olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı olarak kalmasını sağlamış, hatta sayılarını da yavaş yavaş artırmıştır. Kur'an kursları Cumhuriyet tarihi boyunca hiç kapatılmadan öğretime devam etmiştir.³² 1949 yılına kadar genel öğretimi içinde din öğretimi olmadığı gibi din görevlisi yetiştirecek bir öğretim kurumu da kalmamıştır. Bu dönemde "Dini dünya işlerinden ayrı tutma prensibi, okullardan da ayrı tutma olarak anlaşılmıştır."³³ Banguoğlu içinde bulunulan bu durumu açıklarken "Batıl inançlarla mücadele havası içinde iyi ve masum dînî ahlâk ve âdetler de kötüleniyor, terk ediliyordu. Günah sevap sözleri ortadan kalkıyordu. Mistik bir dünya görüşünden, hızla kaba bir akılcı dünya görüşüne doğru sürükleniyorduk."³⁴ Eğitimde lâiklik anlayışı ve uygulaması ile öğretim birliği anlayışı ve uygulaması, eğitim tarihimiz boyunca doğru ve sağlıklı bir anlayış ve uygulamaya ulaşamamıştır.

Din Eğitiminin Tekrar Başlaması ve Gelişmesi

1946'dan sonra din öğretimi alanında arayışlar yeniden başlamış, yaklaşık 16 yıllık bir uygulamadan sonra genel öğretim içinde din öğretimine 1949 yılında yeniden yer verilmiştir.

1949 yılında dönemin Başbakanı Şemseddin Günaltay ülkenin muhtelif şehirlerinde yaptığı konuşmalarda din eğitimi konusuna da değinmiştir: 11 Eylül 1949'da Malatya'da yaptığı konuşmada "Yeryüzünde kutsiyet hükmüne yani dine bağlı olmayan bir medenî millet yoktur. Müttekâmil milletleri görüyoruz; kendileri için bir hamle kudreti olan dinlerine bağlı ve hürmetkardırlar."

Maraş'da (12 Eylül 1949) yaptığı konuşmada "Millî varlık, ancak kültür ve ruh birliği ile olur. Ruh birliğinin temeli; kutsiyet inancıdır. Aynı kutsiyet duygusu taşıyan fertler, birbirlerine bağlıdırlar. İnsan, kendi üstünde kadiri mutlak bir varlığın mevcûdiyetini kabul etmedikçe ve hareketlerinde bu kadiri mutlaka... karşı mesuliyet duygusu hissetmedikçe tekemmül etmiş sayılmaz."

Başbakan 13 Eylül 1949'da Adana'da yaptığı konuşmada din eğitiminin ihmal edilmesi sebebini ise şöyle açıklamıştır: "Memlekette muhtelif zihniyetler yaratan tarikatlar vardı. Her biri diğerini kötü görüyor; bu suretle vatandaşlar arasında tefrika kaynağı oluyorlardı. Bunların hiçbiri dinle alâkası olmayan müesseselerdi; sonradan uydurulmuş şeylerdi. Onları temizlemek lazımdı. Şimdiye kadar yapılan inkılâplar, bunları temizlemek ve millî birliği vücuda getirmek için yapılan hamlelerdi... İslâm dinine hurafeler İslâmiyet'e giren kavimlerin eski

³² Gotthard Jaschke, *Yeni Türkiye'de İslâmlık*, (çev. Hayrullah Örs), İstanbul 1972, s. 75-76.

³³ Beyza Bilgin, *Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, Ankara 1980, s. 46.

³⁴ Banguoğlu, *a.g.e.*, s. 56.

dinlerinden alıntıları, İslâmlığa şu veya bu şekilde getirmiş oldukları şeylerdir. Bunlar atılınca Hz. Muhammed'in öz ve saf dini meydana çıkar.”

Eğitimci M. Rahmi Balaban Başbakanın yaptığı konuşmaları şu şekilde yorumluyor: “Sayın Başbakan’a göre:

Bir milletin fertlerini birbirine bağlayan kuvvet, kutsiyet duygusudur.

Ahlâk, kutsiyet esasına (dine) dayanmazsa sağlam olmaz.

Bugün ilk meselelerden biri: Hurafelerden âri din terbiyesi sağlamak “Mâve-râî bir kudretin tesiri karşısında bulduklarını vatandaşlara inandırmaktır.”³⁵

Görüldüğü gibi Tek Parti döneminin son yıllarında din eğitimi ve öğretimine yeniden dönüşün ülkenin ilk öncelikli konusu olduğu zamanın başbakanı ifadelerinden anlaşılmaktadır. 16 yıl genel öğretim içinde din eğitimi yer verilmeyişinin altında hurafe ve taassuptan uzak bir din anlayışının oluşmasına ortam hazırlamak gibi bir yaklaşım görülmektedir. Bu anlayış tartışılabilir, doğru ve sağlıklı din eğitiminin yasaklanmasının hiçbir dönemde düşünülmediği yetkililer tarafından ileri sürülmektedir.

Atatürk'ün 1930-1931 öğretim yılında Samsun Lisesi'ne yaptığı ziyaret esnasında Felsefe dersi hocasıyla arasında geçen konuşma da Cumhuriyet'in ilk yıllarında din eğitimi konusunda yaşanan gelişmelerin yanlış din eğitim ve öğretimini ortadan kaldırmak amaçlı olduğunu göstermektedir. Söz konusu derste Atatürk, dersin hocası Şehid Bey'e “Muallim bey, Allah var mı, yok mu?... Varsa niçin var, yoksa niçin yok, bu mevzuda bilgi verir misiniz?” diye sormuş, Şehid Bey de Doğu'da ve Batı'da bu konuda söylenenleri aktardıktan sonra, “Bendenize sorarsanız, ben “Allah vardır” diyorum ve buna inanıyorum. Neden dersiniz, çünkü anamdan, atamdan, ninemden dedemden bu inanç sürüp gitmiştir. Bu inancımın bir zarar değil, manevî ve ruhî bakımdan fayda gördüm, dar zamanlarımda kuvvet aldım, böylece inanıyorum” cevabını vermiştir. Bunun üzerine Atatürk; “Çocuklar, çok değerli bir hocanız var. Kendisinden azamî surette yararlanmaya çalışınız. Kendisini çok takdir ettim. Evet, Allah fikri, hocanızın da söylediği gibi, babadan, atadan gelen bir inanç olarak sürerse değerli bir Tanrı buyruğu olan Kur'an ile İslâmiyet en son ve en ileri bir din olarak akla, mantığa dayanan en değerli ve en doğru bir dindir. Biz de hepimiz Allah'a inanıyoruz.” demiştir.³⁶

Atatürk'ün İslâm dini ve din eğitimi hakkındaki olumlu görüşlerini Cumhuriyet'in ilk yıllarında ileri sürdüğü, daha sonraki yıllarda bu görüşlerini terk ettiği

³⁵ Mustafa Rahmi Balaban, “Din Terbiyesi Hakkında Sayın Başbakanın Konuşmaları”, *Müslüman Sesİ*, 1 Kasım 1949, sayı 18, s. 5-6.

³⁶ Bedri Noyan, “Atatürk ve Felsefe Hocamız Şehid Bey”, *Türk Kültürü*, XXI (Kasım 1983), sayı 247, Kasım 1983, s. 711-712.

“devrimci” geçinen bazılarınca ileri sürülüyorsa da bu görüşlerin mesnetsiz ve Atatürk’ün hizmet anlayışı ve karakteriyle de bağdaşmayan görüşler olduğu açıktır. Millî Eğitim Bakanlığı çalışma grubunun hazırladığı hizmete özel raporda belirtildiği gibi ölümüne kadar devam eden süreçte Atatürk’ün din aleyhinde herhangi bir beyanı olmamıştır” Birçok olay ve yapılan çalışmalar bunu göstermektedir. İslâm’ın temel kitabı Kur’ân-ı Kerîm’in bilimsel seviyesi oldukça yüksek ve çok kapsamlı tefsiri TBMM kararıyla Elmalılı Hamdi Yazır tarafından, *Hak Dîni Kur’an Dili* adıyla 12 yıllık bir çalışmayla (1924-1936) hazırlanmış ve ilk cildi 1936 yılında yayımlanmıştır. İkinci temel kaynak olan Buhârî hadisleri de, Ahmet Naim ve Kâmil Miras tarafından aynı kararlar doğrultusunda hazırlanmış ve *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı ve Tecrid-i Sarîh Tercemesi* adıyla ilk baskısı 1346’da (1927-28) yayımlanmıştır.

Atatürk’ün ölümünün 15 gün öncesinde İslâm dini hakkında bütün İslâm ülkelerine duyurulmasını istediği son mesajı o günlerde Pakistan kaynaklarında yayınlanmıştır. Bu mesajda da daha öncekiler gibi İslâm dininin öneminin açıkça vurgulandığı görülmektedir.³⁷

1949 yılında bakanlığa bağlı, öğretim süresi on ay olan imam hatip kursları açılmış, aynı yıl ilkokullara din dersleri konulmuştur. İsteğe bağlı olarak konulan din derslerinin ilk yıldaki uygulamasını zamanın bakanı şöyle yazıyor: “Çocuğun din dersine girmesini istemeyen ana baba okula bu yolda bir mektup yazmalıydı. Hatırlarım, neticede bana yalnız Ankara Üniversitesi profesörlerinden birinin Türkiye ölçüsünde bir tek mektubunu getirmişlerdi. Biz hususiyle Alevî köylerinde din derslerinin zorlanmamasını tavsiye etmiştik. Oysa bütün Alevîler çocuklarını din dersine gönderdiler. Sivas’ta bir kısım Ermeniler de çocuklarını bu derslere göndermek istediler, memnunlukla kabul ettik.”³⁸ Program dışı olarak konulan din dersleri 4 Kasım 1950’de program içine alındı.³⁹ Dersin müfredat programı 1968 yılında diğer bütün derslerle birlikte yeniden ele alındı. Bu dersleri sınıf öğretmenleri okuttuğu için 1953 yılında, ilk öğretmen okullarının 9. ve 10. sınıflarına haftada birer saat zorunlu din dersleri konuldu. İcra Vekilleri Heyeti’nin 13.8.1956 tarihli kararıyla, orta ve dengi okullara isteğe bağlı olarak birer saat din dersi konuldu.

Din öğretimindeki bu uygulama 1967 yılına kadar böyle devam etti. 1967 yılında halktan gelen binlerce dilekçe, özellikle 200 dolayında milletvekilinin yazılı isteği, bakanlıkça dikkate alınarak, Talim Terbiye Kurulu’ nun kararıyla

³⁷ MEB, *Din Eğitimi Çalışma Grubu Raporu*, Ankara (6 Şubat 1981), s. 11-12.

³⁸ Nedim Senbâî, *Atatürk (Urduca Yayınlarında)*, (çev. Hanif Faruk), Ankara 1979, s. 102’den nakleden Gürtaş, a. g. e., s. 71.

³⁹ Banguoğlu, a. g. e., s. 100.

⁴⁰ İsmet Parmaksızoğlu, *Türkiye’de Din Eğitimi*, Ankara 1966, s. 29.

(21.9.1967 tarihli) bütün lise ve dengi okulların 1. ve 2. sınıflarına da isteğe bağlı olarak birer saat din dersi konulmuştur.

1980 öncesi genel öğretimdeki din öğretimindeki en son gelişme; 23.9.1976 tarihinde, Bakanlık kararıyla din bilgisi derslerinin, temel eğitim ikinci kademesinin (ortaokul) üçüncü sınıfı ile lise ve dengi bütün okulların üçüncü sınıfına da konulmuş olmasıdır.

“Son otuz yıl içinde genel öğretim içinde, din öğretimindeki bu gelişme, yalnız siyasî tutumun bir görünümü değil, hem halkımızın, hem de yönetici kadroların artık din eğitimi ve öğretimini benimsemiş, hiç değilse olumlu karşılamaya başlamış bulunmalarının bir ifadesi olarak görülmektedir.”⁴¹

Cumhuriyet tarihimizde 1949 yılından itibaren, isteğe bağlı olarak, yeniden başlayan din eğitimi uygulamaları, 12 Eylül 1980 sonrasındaki arayışlar ve çalışmalar sonunda, 18.10.1982’de yürürlüğe giren Anayasa’nın yirmi dördüncü maddesinde şu hukukî temele ulaşmıştır: “Din ve ahlâk eğitim ve öğretimi devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlâk eğitimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanunî temsilcisinin talebine bağlıdır.” Anayasa’da din kültürü ve ahlâk eğitiminin, okullarda zorunlu ders olarak okutulması ve ayrıca din eğitiminin isteğe bağlı olarak verilmesi ilkesi, ülkemizin bu alanda geçirmiş olduğu tecrübelerin sonucu, çok yerinde bir karar olmuş, devletin lâiklik niteliğini koruyarak, din eğitim ve öğretiminin vazgeçilmezliğine uygun bir çözüm bulunmuştur.

Anayasa’da bu esas kabul edilinceye kadar geçen süre içinde, basında, danışma meclisinde, eğitimciler arasında, resmî ve gönüllü kuruluşların çalışmalarıyla din eğitim ve öğretiminin bütün konuları tartışılmıştır. AÜ İlahiyat Fakültesi’nin 23-25 Nisan 1981 tarihinde yaptığı, Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri, 7 Mayıs 1981’de beş yüksek İslâm enstitüsü temsilcisinin Devlet Başkanı Kenan Evren’le görüşerek sundukları rapor, Aydınlar Ocağı’nın 9-10 Mayıs 1981’de yaptığı Millî Eğitim ve Din Eğitimi Semineri, DPT Özel İhtisas Din ve Ahlâk Alt Komisyonu Raporu, AÜ İlahiyat Fakültesi dekanının 30.1.1981’de Konsey’e sunduğu rapor ve nihayet 28-29 Mayıs 1981’de Bakanlıkta çalışan Din Eğitimi Danışma Kurulu kararları doğrultusunda, Anayasa’nın 24. maddesindeki, din eğitimi ve öğretimi mutabakatına varılmıştır. Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersinin zorunlu olarak okutulmasını Anayasa’ya koyan askeri yönetimin başkanı Kenan Evren, bu konudaki düşüncesini bu derslerin konulmasından 13 yıl sonra yazdığı bir kitabında şöyle açıklıyor: “Her zaman ifade edildiği gibi lâiklik dinsizlik demek değildir. Din ile dünya işlerinin ayrılmasıdır. Kişiler her zaman vicdanla-

⁴¹ MEB, *Din Eğitimi Çalışma Grubu Raporu*, Ankara (6 Şubat 1981), s. 47.

rında hürdür. Aslında dinin bir amacı da, insanı ahlâklı, ailesine, topluma ve yurduna yararlı yapmaktır.

Lâiklik aynı zamanda din müessesesinin insanları kişisel olarak Allah'a doğrudan bağlamak görevini yapmasına da imkân tanır.

Devlet de kişilere, dinî esasların gerçek olarak öğretilmesini sağlar, devlet 'dinî ve dünyevî' bütün eğitimin bir bütün olmasını gerçekleştirir, bir elden yönetir ve kontrol eder.

İşte bu düşüncelerle okullarda, din kültürü ve ahlâk dersinin zorunlu dersler arasına alınmasını sağlamak üzere Anayasa'ya koyduk.

Eğer okullarda, din kültürü veriliyor diye gericiliğin çoğaldığı iddia ediliyorsa bunu reddederim. Hem dinsiz millet olmaz, böyle bir millet düşünülemez bile, deriz. Hem de okullarda din bilgileri veriliyor diye kıyameti koparır, dünyayı ayağa kaldırırız. Bu nasıl mantıktır anlamak güçtür. 'Çocuklarımızın beyinleri okullarda yıkıyor, gerici olarak yetiştiriliyor' şeklinde ortaya atılan suçlamalar haksız ve mesnetsizdir. Maksatlıdır..."⁴²

Anayasa'da belirtildiği gibi, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi, 1982'den beri zorunlu ders olarak okutulurken, isteğe bağlı olarak verilecek olan din eğitimi ve öğretiminin nasıl ve ne şekilde yapılacağı açıklığa kavuşmamıştır.

Bunun sonucu olarak 1982'den beri, bu derslerin örgün eğitimde zorunlu olarak okutulması etrafındaki tartışmalar devam edip gitmektedir. Halbuki dinin kültürel değerlerimizdeki vazgeçilmez yeri dikkate alınarak bu derslerin okutulmasının zorunlu olması, toplumun her kesimince tartışma konusu olmaktan çıkarılmalıdır. Ancak, derslerin müfredatını ve özel din eğitimi metotlarını geliştirici çalışmaları dikkatle yerine getirmek gerekir. Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi öğretiminin esasının tartışılması, gençlerde heyecan gerginliklerine, toplumda da siyasi ve ideolojik farklılıkların derinleşmesine yol açmaktadır. Din eğitimi ve öğretiminin temel amacı bireylerin ruh sağlığını koruyup geliştirmek, millî birlik ve bütünlüğü kuvvetlendirmektir. Bunların yanında Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersleri kültürel hayatımızı oluşturan değerlerimizin yetişmekte olan kuşaklara geliştirilerek aktarılmasında, en başta gelen bir derstir.

Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi derslerinin eğitimi ile isteğe bağlı olarak verilecek din eğitimi ve öğretimi için ehliyetli, liyâkatli, bilgili, davranış bakımından tutarlı din görevlileri yetiştirmek üzere, bilim ve toplum ihtiyaçları ile geçirmiş olduğumuz tecrübelerin ışığında gerekli tedbirleri almak ve çözümler bulmak zorundayız. Ülkemizin 1908'den beri geçirmiş olduğu tecrübeler göz önünde bulundurularak, herhangi şekilde olursa olsun dini ve din eğitimi siyasete

⁴² Kenan Evren, *Unutulan Gerçekler*, Ankara 1995, s. 121.

karıştırmanın, herhangi bir partinin leh veya aleyhinde siyaset yapılmasının ortamı kaldırılmalıdır.

Din bilgisi dersinin amacı, bireyin ve toplumun din konusundaki ihtiyaçlarına, sorularına, beklentilerine doğru ve yeterli cevaplar vermektir. Bu derslerde hurafelerden, batıl inançlardan, taassuptan uzak bir din anlayışı kazandırmaktır.

Dinî ihtiyaçlar fert ve toplum açısından, dikkate alınmasa veya inkâr edilse bile, ilim ve öğretim kurumlarının kapılarını millî kültür kaynaklarından biri olan İslâmiyet'e ve İslâm kültürüne kapamak, medeniyet ve kalkınma davası içinde bulunan ülkemizde, medeniyete aykırı ve geriliğe doğru bir hareket olur.

Ülkemizdeki din eğitimi uygulamalarının olumlu-olumsuz yönleri, 1924'ten itibaren örgün öğretimin içinde veya dışında bırakılarak yapılan din eğitimi uygulamaları, özellikle 1982'den beri ilk ve orta öğretim kurumlarında zorunlu olarak okutulmakta olan Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi derslerinde ulaşılan tecrübeler dikkate alınarak, zorunlu olarak okutulmakta olan derslerin müfredatından, din eğitim ve öğretimine yönelik konular çıkarılarak, din kültürü ve ahlâk bilgisini ihtiva edecek şekilde geliştirilmelidir. İsteğe bağlı din eğitim ve öğretimi derslerinde ise, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersleri müfredatından çıkarılan konular geliştirilerek ve Kur'an öğretimini de içine alacak bir müfredat hazırlanmalı ve bu dersler program içinde fakat isteğe bağlı olmak şartıyla, örgün eğitim içindeki yerini almalıdır.

Bütün bunlar yapılırken bilimsel araştırma metotlarına uygun olarak çalışılmalı, toplumun her kesiminin, öncelikle çocuklar ve ailelerin beklentileri dikkate alınmalıdır. Bakanlık ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın işbirliği ve ilâhiyat ve eğitim fakültelerinin ilgili bilim dallarının desteğiyle, araştırma ve çalışma komisyonları oluşturulmalıdır.

Bu komisyonlar eğitim psikolojisi, eğitim sosyolojisi, genel ve özel öğretim metotları ve Millî Eğitim'in genel amaçlarına göre, siyasi ve ideolojik yaklaşımlardan olabildiğince uzak kalarak, dikkatli ve sabırlı araştırmalar yapmalıdır. Bu komisyonlar "Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi" ile "Din Eğitimi ve Öğretimi" derslerinin müfredatını geliştirmek için, alan araştırmalarına, pilot uygulamalara dayanarak ve ölçme-değerlendirme tekniklerini kullanarak çalışmalar yapmalıdır.